प्राथमिक तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा प्रयोग भएका शैक्षिक सामग्रीहरूको अध्ययन

तेजेन्द्र खड्का

क्या .द.नं. १११/०६३/०६५

त्रि.वि.दर्ता नं. : ६-२-३११-२४३-९७

दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : ३०८०३५८/०६६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर

तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८

पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषाशिक्षण विभाग

तानसेन, पाल्पा

२०६९ (२०१३)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७
☎: ०७५-५२०५६७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२६५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति..........................

विषय : सिफारिस पत्र

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, तानसेन पाल्पामा अध्ययनरत एम्.एड्. दोस्रो वर्षका छात्र तेजेन्द्र खड्काले **प्राथमिक तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा प्रयोग भएका शैक्षिक सामग्रीहरुको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

नेत्रप्रसाद न्यौपाने

(शोधनिर्देशक)

मिति : २०६९/ /

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७

☎: ०७५-५२०५६७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२६५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति.........................

विषय :

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय तानसेन बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गतका छात्र तेजेन्द्र खड्काले सह-प्राध्यापक डा. नेत्रप्रसाद न्यौपानेको निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (नेपा.शि. ५९८) का लागि तयार पारेको **प्राथमिक तहमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा प्रयोग भएका शैक्षिक सामग्रीहरुको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली शिक्षा शिक्षण विभागमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. अध्यक्ष : डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने	विभागीय प्रमुख	....
२. सदस्य : डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने	शोध-निर्देशक	....
३. सदस्य :	बाह्य परीक्षक	....
४. सदस्य : शालिकराम पौडेल	सदस्य	....
५. सदस्य : राधेश्याम ज्ञवाली	क्याम्पस प्रमुख	....

मिति : २०६९/११/०७

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.एड्.) दोस्रो वर्षको पाठ्य सङ्ख्या ५९८ को प्रयोजनार्थ श्रद्धेय गुरु डा. नेत्रप्रसाद न्यौपानेज्यूको निर्देशनमा मैले यो शोधपत्र तयार पारेको हुँ । उहाँले यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई शोधसँग सम्बन्धित विषयमा वस्तुनिष्ठ प्रेरणा दिएर सही मार्ग निर्देशन गर्नुभएको छ । आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यलाई पन्छाएर पनि समुचित निर्देशन दिनु भएकोमा शोधनिर्देशक गुरुवर डा. न्यौपानेप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधप्रस्ताव तयार पार्नेदेखि लिएर शोधपत्र तयार पारुञ्जेलसम्मको अवधिमा अमूल्य सुझाव, सरसल्लाह एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरुवर श्री शालिकराम पौडेलप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न कोणबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका अन्य गुरुहरू श्री शंकरप्रसाद गैरे तथा श्री जीवनाथ तिवारी लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक रूपमा कृतज्ञ छु । यसरी नै आर्थिक एवम् व्यवहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउन प्रेरणा दिने मेरा पिता ज्ञानबहादुर खड्का तथा माता जानकी खड्का तथा भाइप्रति सदैव ऋणी रहिरहने छु । त्यसैगरी मलाई स्नातकोत्तर तहको अध्ययन सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न उत्प्रेरणा एवम् प्रोत्साहन दिनुहुने साथीहरु सूर्यबहादुर फूङ्जेली, नेत्रप्रसाद ज्ञवाली तथा शोधअध्ययन क्षेत्रका शिक्षकहरुप्रति कृतज्ञ छु । त्यसैगरी आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नुहुने जनसेवा पुस्तक पसलका प्रोप्राइटर रामप्रसाद पन्थी लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउन सहयोग गर्नुहुने तानसेन बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवारप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा यो शोधकार्यको प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म अपुग भएका सामग्रीहरू उपलब्ध गराई समयमै कार्यसम्पन्न गर्न हौसला प्रदान गरी हरतरहले सघाउने मेरी श्रीमती बसन्ती खड्का तथा कम्प्युटर टङ्कन गरी यो शोधपत्रलाई मूर्तरूप दिलाउन प्रमुख भूमिका खेल्ने बालकृष्ण भण्डारी तथा कमला पाण्डेयप्रति समेत हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकर्ता

तेजेन्द्र खड्का

शोधसार

त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको ने.पा.शि. ५९८ पाठ्यांश परिपूर्तिका लागि प्राथमिक तहको नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रयोग भएका शैक्षिक सामग्रीहरुको अध्ययन शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको परिच्छेद एकमा शोधपत्रको परिचय दिइएको छ । जसमा शोध समस्याहरू, शोध क्षेत्रभित्र नेपाली भाषा शिक्षणमा शैक्षिक सामग्री उपयोगमा देखिएका समस्याहरू, समस्याको समाधान, शोधका उद्देश्यहरू, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य तथा महत्त्वलाई प्रष्ट पारिएको छ । शोधकार्यको क्षेत्रसीमामा गुल्मी जिल्लाका ७ वटा प्रा.वि. लाई छनोट गरिएको छ । शोधविधि नेपाली भाषाशिक्षक, प्र.अ. र विद्यार्थीहरूसँग प्रश्नावली, अन्तरवार्ता र कक्षा अवलोकनबाट महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू सङ्कलन गरिएको छ । प्राप्त तथ्यहरूलाई वर्गीकरण, तालिकीकरण, संख्यात्मक गणनाद्वारा व्यवस्थित गरी त्यसैको आधारमा वर्णनात्मक विश्लेषण विधिद्वारा विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको स्रोतको रूपमा प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ भने जनसंख्याको रूपमा गुल्मी जिल्लाको ७ वटा प्रा.वि. का भाषाशिक्षक, प्र.अ. र विद्यार्थीहरूलाई लिइएको छ । शोधपत्रको रूपरेखा परिच्छेद एकदेखि पाँचसम्म र अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थसूची र परिशिष्ट राखिएको छ ।

शोधपत्रको परिच्छेद दुईमा नेपाली भाषा शिक्षणमा उपयोग हुने शैक्षिक सामग्रीको परिचयको सैद्धान्तिक खण्ड रहेको छ । यस खण्डमा विभिन्न शैक्षिक सामग्रीको चर्चा र शिक्षाविद् तथा विद्वान्हरूको मत दिइएको छ । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगले सिकाइ चिरस्थायी र व्यवहारिक हुन्छ भन्ने कुरालाई थप पुष्टि गरेको छ । शैक्षिक सामग्रीको वर्गीकरणमा मौखिक सामग्री, श्रव्य सामग्री, दृश्य सामग्री, श्रव्यदृश्य सामग्री, स्पर्श सामग्रीमा विभाजन गरी तिनीहरूअन्तर्गत पर्ने विभिन्न उपशीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेदको अन्त्यमा शैक्षिक सामग्रीको थप चर्चा, असल शैक्षिक सामग्रीमा हुनुपर्ने विशेषता र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद तीनमा विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री उपयोगको वर्तमान स्थितिको बारेमा चर्चा गरिएको छ । छनोटमा परेका विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री उपयोगको वर्तमान स्थितिको जानकारी लिन प्र.अ., भाषा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूसँग भेटघाट, छलफल, प्रश्नोत्तर, कक्षा अवलोकन गरी शैक्षिक सामग्रीको उपयोग सम्बन्धमा जानकारी लिइएको

छ । यसै क्रममा सामग्री उपयोगमा विद्यालयको भौतिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, विद्यार्थी संख्या, कक्षाकोठाको अवस्था, फर्निचर, कालोपाटीको अवस्थाको चर्चा गरिएको छ । अध्ययनकै क्रममा नेपाली भाषा शिक्षकको शैक्षिक योग्यता, शैक्षिक सामग्री उपयोगको स्थिति, दैनिक प्रयोगका शैक्षिक सामग्रीको स्थिति, अन्य सामग्री प्रयोगको स्थिति, शोध विद्यालयमा उपलब्ध शैक्षिक सामग्री, प्राथमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक शिक्षण गर्दा उपयोग हुने शैक्षिक सामग्रीको विवरण, प्राथमिक तहका नेपाली शिक्षक निर्देशिका, प्राथमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको चर्चा गर्दै परिच्छेदको अन्त्यमा निष्कर्ष दिइएको छ ।

शोधपत्रको परिच्छेद चारमा नेपाली भाषा शिक्षण र शैक्षिक सामग्री उपयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यसमा नेपाली भाषा राष्ट्रभाषा र साझा सम्पर्क भाषा हो । यो भाषा ४८.६१ प्रतिशत जनताले मातृभाषाको रूपमा बोल्ने गर्दछन् । सबै क्षेत्रमा माध्यम भाषाको रूपमा नेपाली भाषालाई लिइन्छ । माध्यमिक तहमा नेपाली भाषाको विषयगत उद्देश्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली भाषा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा मान्यता पाएको थप चर्चा पनि गरिएको छ । नेपाली भाषा शिक्षणमा देखिएका समस्याहरू प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित समस्याहरू, प्रशासनिक समस्या, शिक्षकसँग सम्बन्धित समस्या, नेपाली भाषा शिक्षण सामग्री उपयोगमा देखिएका समस्या र समस्या समाधानका उपायहरू प्रस्तुत गरिएको छ । शोधपत्रको अन्त्यमा सबै परिच्छेदलाई समेट्ने गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परिच्छेद पाँचलाई शोधपत्रको अन्तिम खण्डको रूपमा राखिएको छ । यो समग्र शोधको निष्कर्षमा आधारित छ । नेपाली भाषा शिक्षणका लागि शैक्षिक सामग्रीको उपयोग गर्ने क्रममा गुल्मी जिल्लाका निर्धारित विद्यालयहरूको सर्वेक्षण तथा शिक्षक, विद्यार्थी, प्र.अ., अवलोकन फारम र प्राप्त शोधसामग्रीहरूको तथ्यलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आजको वैज्ञानिक युगमा हचुवा र अवैज्ञानिक शिक्षण विधिलाई हटाई आधुनिक एवम् प्रयोगात्मक शिक्षण प्रविधिको प्रयोग गर्नु बढी महत्त्वपूर्ण र सान्दर्भिक हुन्छ भनी सुझाव दिइएको छ । ती सुझावहरू विद्यार्थी, शिक्षक र प्र.अ. लाई प्रभावकारी हुने गरी बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसैगरी प्रस्तुत शोधपत्रको शैक्षिक प्रयोजन र भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य शीर्षक दिइएको छ ।

अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थसूची र परिशिष्ट दिइएको छ ।

विषय-सूची

शीर्षक	पृष्ठ नं.
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
शोधसार	घ-ङ
विषयसूची	च-ञ
तालिकासूची	ट
संक्षेपीकृत शब्दसूची	ठ

परिच्छेद : एक

शोध-परिचय

१.१ शोध-शीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ शोधसमस्या	१
१.४ शोधको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.६ शोधको क्षेत्र र सीमा	७
१.७ शोधको औचित्य	८
१.८ शोधविधि	९
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	१०

परिच्छेद : दुई

नेपाली भाषा शिक्षणमा उपयोग हुने शैक्षिक सामग्री

२.१ शैक्षिक सामग्रीको परिचय	११
२.२ शैक्षिक सामग्रीको उपयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	१२
२.३ भाषाशिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको उपयोगिता	१४

२.४ असल शैक्षिक सामग्रीमा हुनुपर्ने विशेषताहरू १४
२.४.१ मौखिक सामग्री १५
२.४.१.१ प्रश्नहरू १५
२.४.१.२ उदाहरण १६
२.४.२ दृश्य सामग्री १७
२.३.२.१ कालोपाटी १७
२.४.२.२ फलाटिन पाटी १८
२.४.२.३ चुम्वकीय पाटी १८
२.४.२.४ शब्द पत्तीहरू १९
२.४.२.५ गोजीतालिका १९
२.४.२.६ ओभरहेड प्रोजेक्टर १९
२.४.२.७ एल.सि.डी. प्रोजेक्टर १९
२.४.२.८ शिक्षण मेशिन २०
२.४.२.९ वास्तविक वस्तु २१
२.४.२.१० वस्तु वा प्रतिमूर्ति २१
२.४.२.११ चित्रहरू २१
२.४.२.१२ चित्रकथा २२
२.४.२.१३ तालिका २२
२.४.२.१४ चार्ट २२
२.४.२.१५ पोष्टर २३
२.४.३ श्रव्य सामग्री २३
२.४.३.१ रेडियो २३
२.४.३.२ टेपरेकर्डर २४
२.४.३.३ ग्रामोफोन २४
२.४.३.४ टेलिफोन २४
२.४.३.५ लिंग्वा रेकर्ड २५
२.४.४ श्रव्य-दृश्य सामग्री २५
२.४.४.१ चलचित्र (सिनेमा) २५

२.४.४.२ टेलिभिजन २५
२.४.४.३ अभिनय २६
२.४.४.४ परिभ्रमण २६
२.४.४.५ भाषा प्रयोगशाला २६
२.४.४.६ कम्प्युटर २७
२.३.४.७ सिसिटिभी २७
२.४.५ पाठ्य सामग्री २७
२.४.५.१ पाठ्यपुस्तक २८
२.४.५.२ शिक्षक निर्देशिका २८
२.४.५.३ सन्दर्भ सामग्रीहरू २९
२.४.६ स्पर्श सामग्री २९
२.५ निष्कर्ष ३०

परिच्छेद : तीन

गुल्मी जिल्लास्थित प्राथमिक तहको शैक्षिक सामग्री उपयोगको वर्तमान स्थिति

३.१ विषय प्रवेश ३१
३.२ शैक्षिक सामग्री उपयोगको स्थिति ३२
३.२.१ भौतिक पक्ष ३२
३.२.२ आर्थिक पक्ष ३४
३.२.३ विद्यार्थी संख्या र कक्षाकोठा व्यवस्थापन ३६
३.२.४ नेपाली भाषा शिक्षकहरूको शैक्षिक अवस्था ३८
३.२.५ शोध निर्धारित विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको स्थिति ३९
३.२.६ सकारात्मक पक्ष ४१
३.२.७ नकारात्मक पक्ष ४१
३.३ प्राथमिक तहमा प्रयोग गर्न सकिने शैक्षिक सामग्रीको विवरण ४२
३.४ शिक्षक निर्देशिका र शैक्षिक सामग्रीको छनोट व्यवस्था ४३
३.५ निष्कर्ष ४४

परिच्छेद : चार

नेपाली भाषा शिक्षणमा शैक्षिक सामग्री उपयोगमा देखिएका समस्या र समाधानका उपाय

४.१ नेपाली भाषा शिक्षणमा शैक्षिक सामग्री उपयोगका समस्या ४५

४.१.१ आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित समस्या ४७

४.१.१.१ बजेटको अभाव ४७

४.१.१.२ भौतिक समस्या ४७

४.१.२ प्रशासनिक समस्या ४८

४.१.२.१ तालिमको अभाव ४८

४.१.२.२ नियमित निरीक्षणको समस्या ४८

४.१.२.३ मूल्याङ्कन व्यवस्थाको अभाव ४९

४.१.२.४ अस्थायी शिक्षकको समस्या ४९

४.१.२.५ शिक्षक निर्देशिका उपलब्ध नहुनु ४९

४.१.२.६ शैक्षिक सामग्रीको समस्या ५०

४.१.२.७ अधिक विद्यार्थी संख्या ५०

४.१.२.८ घण्टीभारको समस्या ५१

४.१.३ शिक्षकसँग सम्बन्धित समस्या ५१

४.१.३.१ शिक्षकमा जवाफदेहिताको अभाव ५१

४.१.३.२ कमजोरी लुकाउने प्रयास ५१

४.१.३.३ शैक्षिक सामग्रीप्रतिको बेवास्ता ५२

४.१.३.४ परम्परागत धारणा ५२

४.१.३.५ दृष्टिकोण सम्बन्धितसँग समस्या ५२

४.२ समस्या समाधान उपाय ५३

४.२.१ आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित समस्याको समाधानका उपायहरू ५३

४.२.२ प्रशासनिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याको समाधानको उपायहरू ५४

४.२.३ शिक्षकसँग सम्बम्धित समस्याको समााधान ५५

४.२.४ दृष्टिकोणसँग सम्बन्धित समस्याको समाधान ५५

४.३ निष्कर्ष ५६

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष र सुझाव

५.१ निष्कर्ष	५७
५.२ सुझावह	५९
५.३ प्रस्तुत शोधपत्रको शैक्षिक प्रयोजन	६०
५.४ भावी अनुसन्धानका निम्ति सम्भावित शोध शीर्षकहरू	६१
सन्दर्भसामग्री-सूची	
परिशिष्ट	
व्यक्तिवृत्त	

तालिका- सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पृष्ठ नं.
१	शोध कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विद्यालयहरूको नामावली	८
२	शैक्षिक सामग्रीको विवरण	१३
३	भौतिक सुविधा	३२
४	आर्थिक पक्ष	३४
५	विद्यार्थी संख्या र कक्षाकोठा व्यवस्थापन	३६
६	शोधविद्यालयका शिक्षकहरूको शैक्षिक स्थिति	३७
७	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको स्थिति	३९
८	प्राथमिक तहमा प्रयोग गर्न सकिने शैक्षिक सामग्रीको विवरण	४२

संक्षेपीकृत शब्दसूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
अप्र.	अप्रकाशित
इ.सन्.	इस्वी सम्बत्
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उ.प्रा.	उपप्राध्यापक
एम.एड.	मास्टर्स अफ एजुकेशन
डा.	डाक्टर
ता.ब.क्या.	तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपा.शि.	नेपाली शिक्षा
प्र.अ.	प्रधानाध्यापक
प्रा.	प्राध्यापक/प्राचार्य
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
पृ.	पृष्ठ
रा.शि.प.यो.	राष्ट्रिय शिक्षा पद्दतिको योजना
सं.	संस्करण